

4. Єржабкова Б. Вибрані питання соціальної педагогіки / Бланка Єржабкова. – Дрогобич : Вимір, 2003. – 364 с.
Jerschabkova B. Vybrani pytannja sicialnoj pedahohiky [Some issues of social pedagogic] / B. Jerschabkova. – Drohobych : Vymir, 2003. – 364 p.
5. Прихожан А. М. Дети без семьи / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – М. : Педагогика, 1990. – 160 с.
Prichojan A. M Deti bez sem'i [Children without a family] / A. M. Prichojan, N. N. Tolstych. – M. : Pedagogika, 1990. – 160 s.
6. Ревіталізація дітей з особливими потребами : монографія / за заг. ред. проф. Я. О. Гошовського. – Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2013. – 360 с.
Revitalizacija ditej z osoblyvymy potrebamy : monografija [Revitalization of children with special needs: monograph] / za zah. red. prof. Ja. O. Hoshovskoho. – Luck : PP Ivanjuk V. P., 2013. – 360 p.

УДК 37.091.12:159.942

Т. М. Дзюба

Received March 17, 2015

Revised, April, 7, 2015

Accepted April, 13, 2015

РИЗИКИ ПРОФЕСІЙНОГО ЗДОРОВ'Я ВЧИТЕЛЯ

У статті розглянуто результати емпіричного дослідження ризиків професійного здоров'я вчителя. Відмічено, що негативні емоції педагога прямо й опосередковано впливають на емоційні стани учнів, гальмують розвиток їхньої креативності, зумовлюють незворотні деформації школяра. Детально наведено методику, котра дає можливість дослідити основні фактори негативного впливу на професійне здоров'я вчителя за такими параметрами: організація професійного середовища, інформація та комунікації у педагогічній діяльності, професійна самоактуалізація. Результати аналізу факторів негативного впливу на професійне здоров'я вчителя дали змогу ідентифікувати такі групи ризиків професійного здоров'я вчителя, як «руйнівні комунікації», «дестабілізаційна організація професійної діяльності», «деструкції професійного самоствердження» та «демотиватори продуктивної праці». Визначено зміст, особливості та наслідки негативного впливу компонентів кожної з визначених груп ризиків на професійне здоров'я вчителя. Показано, що існує негативна кореляція між групами ризиків «руйнівні комунікації», «дестабілізаційна організація професійної діяльності» і «демотиватори продуктивної праці». Зроблено висновок, що розуміння ризиків професійного здоров'я задає модус поведінки вчителя у ставленні

до власного професійного здоров'я і є невід'ємним складником образу «Я-професіонал», його змісту та професійного самоствердження.

Ключові слова: професійне здоров'я, ризики професійного здоров'я, руйнівні комунікації, дестабілізаційна організація професійної діяльності, деструкції професійного самоствердження, демотиватори продуктивності праці.

Dziuba T. M. Risks of Teacher's Professional Health. The article reviews the results of an empirical study of professional health risks for the teacher. It was noted that the teacher's negative emotions affect the emotional state of students directly and indirectly, inhibit the development of student's creativity, cause irreversible deformation to the growing personality. It reviews the technique, which makes it possible to investigate the main factors of adverse effect on the teacher's professional health for the following parameters: organization of professional environment, information and communication in the structure of professional organizations, professional self-actualization. The results of the analysis of risks to teacher's professional health allowed to identify such groups of risks to teacher's professional health as "destructive communication", "destabilizing organization of professional activities", "destructions of professional self-affirmation" and "demotivators of work productivity". The content, characteristics and consequences of the negative impact of the components in each of the identified risk groups on teacher's professional health have been defined. It is shown that there is a negative correlation between risk groups of "destructive communication" and «destabilizing organization of professional activities».

Key words: professional health, professional health risks, destructive communication, destabilizing organization of professional activities, destruction of professional self-affirmation, demotivators of work productivity.

Дзюба Т. М. Риски профессионального здоровья учителя. В статье рассмотрены результаты эмпирического исследования рисков профессионального здоровья учителя. Отмечено, что негативные эмоции педагога прямо и косвенно влияют на эмоциональные состояния учащихся, тормозят развитие у них креативности, обуславливают необратимые деформации подрастающей личности. Подробно представлена методика, которая дает возможность исследовать основные факторы негативного влияния на профессиональное здоровье учителя по следующим параметрам: организация профессиональной среды, информация и коммуникации в профессиональной педагогической деятельности, профессиональная самоактуализация. Результаты анализа факторов негативного влияния на профессиональное здоровье учителя позволили идентифицировать такие группы рисков профессионального здоровья учителя, как «разрушительные коммуникации», «дестабилизирующая организация профессиональной деятельности», «деструкции профессионального самоутверждения» и «демотиваторы продуктивности труда». Представлен анализ содержания, особенностей и последствий негативного влияния компонентов каждой из выделенных групп рисков на профессиональное здоровье учителя. Показано, что существует отрицательная корреляция между группами рисков «разрушительные коммуникации», «дестаби-

лизирующая организация профессиональной деятельности» и «демотиваторы продуктивности труда». Сделан вывод о том, что понимание рисков профессионального здоровья задает модус поведения учителя в отношении собственного профессионального здоровья и является неотъемлемой составляющей образа «Я-профессионал», его содержания и профессионального самоутверждения.

Ключевые слова: профессиональное здоровье, риски профессионального здоровья, разрушающие коммуникации, дестабилизирующая организация профессиональной деятельности, деструкции профессионального самоутверждения, демотиваторы продуктивности труда.

Постановка наукової проблеми та її значення. Професійна діяльність учителя містить низку факторів (ненормований робочий час, надмірні психоемоційні навантаження та соціальна відповідальність, гіподинамія, порушення режиму дня, голосові напруження тощо), які суттєво впливають на стан професійного здоров'я фахівця. Дослідження Е. М. Казіна, Н. Г. Блінової, Н. О. Литвинової фіксують українські показники професійного здоров'я вчителя, зокрема: 60 % учителів постійно відчують психологічний дискомфорт під час виконання професійної діяльності; 85 % перебувають у стані хронічного професійного стресу; для 85 % жінок-педагогів їхня діяльність стає фактором, який негативно впливає на сімейні стосунки [6]. Інший дослідник В. Б. Ольшанський констатує зниження престижу професійної діяльності вчителя, її суспільної значущості та погіршення умов праці вчителя, які підтверджують такі дані: 62,8 % учителів мають понаднормові навантаження; учитель виконує понад 300 видів діяльності; лише 14,8 % учителів задоволені станом своєї нервової системи; у 25 % сімей чоловіки негативно ставляться до професії дружини-вчителя [10]. Водночас понад 80 % усіх проблем здоров'я вчителів є наслідками психоемоційних відхилень, таких як синдром емоційного вигорання, професійні кризи розвитку, професійні деструкції та деформації [1; 9]. Іншим, не менш важливим, аспектом досліджуваної проблеми, є той факт, що психоемоційні відхилення вчителя прямо й опосередковано впливають на емоційні стани учнів [4; 7; 9; 11]. За даними останніх досліджень у галузі позитивної психології негативні емоції педагога впливають на когнітивну ефективність учнів, гальмують розвиток у них креативності, зумовлюючи незворотні деформації нашої особистості [9; 12].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Збільшення інтересу до питань професійного здоров'я педагога зумовлено також змінами за-

гальної орієнтації психологічних досліджень у галузі організаційної психології та психології праці, зокрема появою такого нового напрямку, як психологія професійного здоров'я. Одне із завдань цього напрямку досліджень – вивчення факторів ризику професійного здоров'я фахівця. На думку науковців (І. Г. Андрусевича, С. М. Бондаренко, Н. В. Гісенко, Т. В. Зайчикової, Л. М. Карамушки, Г. М. Мелешко, Л. М. Мітіної, Е. Л. Носенко, О. К. Осницького, В. С. Ротенберга, В. А. Семиченко та ін.), педагогічна діяльність вирізняється високим стресогенним характером, підвищеними вимогами до емоційно-вольової та пізнавальної сфер особистості, високою вірогідністю зривів, криз і дистресів, які негативно позначаються на професійному здоров'ї вчителя. Як показано в роботах С. Г. Ахмерова (2001), Литвинова (2004), Н. А. Савчук (2005), Н. В. Грисенко, Е. Л. Носенко (2012), О. Ю. Багадаєвої (2014), та ін. у 70 % учителів спостерігається порушення психічного й соматичного здоров'я. За даними досліджень О. К. Осницького (2001) зі збільшенням педагогічного стажу в педагогів зростають психопатологічні стани невротичного або психопатичного характеру, для вчителів із педагогічним стажем 15–20 років характерні «педагогічні кризи», «спустошення»; у 30 % – показник рівня соціальної адаптації такий, як у хворих на неврози, або навіть нижчий (цит. за [8, с. 35]).

Отже, наведені дані переконливо доводять, що професійна педагогічна діяльність є одним із найбільш стресогенних видів психологічної активності. Ми розглядаємо її як професію з найвищою наявністю ризиків професійного здоров'я. Наслідками надмірного й тривалого негативного впливу ризиків (перевтома, емоційне спустошення, постійне зростання потоку інформації, інтенсифікація міжособистісних комунікацій тощо) можуть стати ознаки різноманітних порушень професійного здоров'я і, головне, руйнація індивідуальних сенсів професійного буття вчителя.

Мета статті – проаналізувати результати емпіричного дослідження факторів негативного впливу (ризиків) на професійне здоров'я вчителя.

Методи і методики. Для досягнення поставленої мети ми розробили опитувальник «Ризики професійного здоров'я» [2], який уможливив аналіз основних факторів негативного впливу на професійне здоров'я вчителя за такими параметрами: *організація професійного середовища* (форми розподілу професійних завдань між учителями; реалізація завдань і орієнтація на цілі; форми мотивації та організації праці; узгодженість прав і обов'язків); *інформація та комунікації в*

структурі професійної організації (оцінка основних форм передачі інформації; оцінка правильності розпоряджень керівника; оцінка рівня зворотного зв'язку; ефективна професійна взаємодія); *професійна самоактуалізація* (оцінка власних професійних ресурсів і можливостей; особистісна цілісність; професійна самодостатність). Визначення змісту факторів негативного впливу на професійне здоров'я педагога здійснювалося на основі результатів теоретичного аналізу проблеми, вивчення особливостей професійної діяльності вчителя та опитування досвідчених фахівців цієї галузі. Таким чином ми одержали значний обсяг інформації, зокрема список 373 факторів, які негативно впливають на професійне здоров'я вчителя, значна частина яких дублювала, розшифровувала, доповнювала один одного (або й загалом не стосувалася досліджуваної теми). Прибравши із цього списку зайве й узагальнивши решту, ми одержали 29 факторів, які за сприятливих умов можуть негативно впливати на професійне здоров'я фахівця.

Далі ми розробили опитувальник «Ризики професійного здоров'я» [2], що містить 29 тверджень, зміст яких визначався отриманими в ході дослідження даними. Кожне твердження опитувальника оцінюється за семибальною шкалою Лайкерта (SWLS) [13]. Використання шкали Лайкерта дало змогу оцінити міру вираження впливу факторів на професійне здоров'я та порівняти оцінки їх впливу на різних людей за рівнем інтенсивності. Процедура вимірювання полягає в оцінці респондентом міри своєї згоди або незгоди з набором тверджень за допомогою гранульованого набору висловлювань, де оцінювання твердження опитувальника має таке змістове навантаження: 1 бал – не впливає; 2 бали – майже не впливає; 3 бали – іноді впливає; 4 бали – більше впливає, ніж навпаки; 5 – впливає; 6 – впливає майже завжди; 7 – дуже впливає. Основними перевагами використання шкали Лайкерта в розробленому опитувальнику стали: по-перше, порівняно нескладна структура (твердження відбиралися лише на основі їхньої внутрішньої узгодженості й не потребували експертної групової оцінки); по-друге, порівняно проста процедура виконання для респондента.

У дослідженні взяли участь 1782 педагоги (912 учителів загальноосвітніх навчальних закладів та 870 викладачів вищих навчальних закладів). Математичну обробку даних та графічну презентацію результатів здійснювали за допомогою комп'ютерного пакета статистичних програм SPSS (версія 19.0). Для обробки результатів використано відповідні поставленим завданням методи математичної статистики: метод кореляційного та факторного аналізу.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Під *ризиками професійного здоров'я* ми розуміємо потенційну можливість впливу ймовірних факторів або сукупності факторів, які завдають певної шкоди чи суттєво порушують ефективне здійснення фахівцем професійної діяльності і ставлення, в яке залучений фахівець. Поняття «ризик» означає можливість, велику ймовірність чого-небудь, зазвичай негативного, небажаного. Об'єктом ризиків професійного здоров'я вчителя може стати сама професійна педагогічна діяльність, насичена ситуаціями підвищеного інтелектуального, емоційного реагування й інтенсивних комунікацій.

Для виявлення структури факторів ризику професійного здоров'я вчителя проведено кореляційний аналіз показників, отриманих у результаті опитування респондентів за описаним вище опитувальником (29 первинних змінних). Кореляційний аналіз здійснювався за методом Кендала ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$). Отримані кореляційні зв'язки стали основою для аналізу кореляційних плеяд та проведення факторного аналізу. Ми виходили з того, що фактори, ідентифіковані способом факторного аналізу, зміст визначених факторів та їхню ієрархію можна розглядати як певну *групу ризиків* негативного впливу на професійне здоров'я вчителя. У факторній матриці, отриманій при аналізі даних за результатами опитування із загальною сумарною дисперсією 52,4 %, визначилося чотири значимих фактори (див. табл. 1).

Таблиця 1

Результати факторного аналізу ризиків професійного здоров'я вчителя

Ідентифіковані фактори	Показники		
	Факторна вага	Внесок у дисперсію вибірки	Сумарний внесок у дисперсію вибірки
«Руйнівні комунікації»	8,35	28,78 %	28,78 %
«Дестабілізаційна організація професійної діяльності»	2,79	9,61 %	38,39 %
«Деструкції професійного самоствердження»	2,28	7,86 %	46,25 %
«Демотиватори продуктивної праці»	1,78	6,13 %	52,38 %

Ці фактори ми назвали за домінуювальним параметром у факторі (величина факторного коефіцієнта цього параметра) – «Руйнівні ко-

мунікації», «Дестабілізаційна організація професійної діяльності», «Деструкції професійного самоствердження», «Демотиватори продуктивної праці».

Аналіз ризиків професійного здоров'я вчителя та величин їхнього факторного коефіцієнта показав, що *перша група ризиків «Руйнівні комунікації»* домінує (факторна вага 8,35) й об'єднує такі ризики негативного впливу на професійне здоров'я вчителя: F25 – критика, особливо несправедлива, висловлена в грубій принизливій або насмішкуватій формі (0,752); F13 – мобінг (нанесення моральної шкоди на робочому місці) (0,746); F3 – негативні стосунки з колегами, батьками, учнями тощо (0,744); F15 – конфлікти у професійному середовищі (0,724); F23 – авторитарність, відсутність такту й витримки, самовпевненість, невиправдана ворожість серед членів колективу (0,644); F11 – інтенсивний повсякденний стрес (0,620); F14 – стиль керівництва (0,599); F12 – заздрість серед членів колективу (0,580). Найбільш значущими компонентами цього фактора виступають критика, мобінг, професійні конфлікти і негативні професійні стосунки ($p \leq 0,07$). Зміст фактора вказує на те, що найбільше виснажують вчителя несправедливі критичні зауваження, які знецінюють його як фахівця-професіонала, конфліктні стосунки з колегами та керівництвом, поведінка колег або керівництва, яка зачіпає почуття власної гідності вчителя, підриває його репутацію і професійну компетентність, та ін. Наслідками впливу зазначених факторів стає руйнація професійних комунікацій, що позначається на психологічному самопочутті й стані здоров'я вчителя. Залежно від потужності, періодичності, тривалості, індивідуальних особливостей психологічної стійкості вчителя, у працівника може виникати ціла низка розладів психологічного й фізичного характеру: нервові зриви, проблеми зі сном, хронічна роздратованість, депресивні стани, труднощі концентрації уваги, панічні стани і навіть інфаркт. Руйнівні комунікації дуже підривають професійне здоров'я вчителя й позначаються на якості виконання працівником професійних обов'язків, зумовлюють послаблення групової єдності, емоційні втрати, психологічний дискомфорт учителя, знижують ступінь задоволеності роботою.

Другу групу ризиків «Дестабілізаційна організація професійної діяльності», яка охопила 9,61 % сумарної дисперсії, утворили такі фактори: F26 – професійна діяльність виснажує фізично (0,752); F28 – надмірне навантаження (0,726); F17 – виконання декількох завдань

одразу (0,659); F16 – хронічна втома (0,639); F27 – професійна діяльність виснажує морально (0,636); F18 – потреба залишатися після роботи для виконання поточних професійних завдань (0,574); F29 – частота змін, реконструкцій, нововведень тощо (0,572); F19 – негативні умови праці (шум, надмірне голосове навантаження, холод тощо) (0,503).

Зміст основних компонент цього фактора вказує на те, що джерелами негативних впливів на професійне здоров'я вчителя стають надмірні фізичні та психоемоційні навантаження, хронічна втома, стрімкість і частота інноваційних перетворень в організації. Напружений ритм професійної діяльності вчителя супроводжується зміною різних нормальних функціональних станів: активації, апатії, втоми, напруження, гіподинамії, підйому тощо. Окрім того, існує велика група «межових станів», виникнення яких так само може стати причиною різних професійних захворювань. Зокрема, типовий наслідок тривалого переживання професійного стресу – синдром професійного вигорання [4]. Хронічна перевтома є межовим станом щодо перевтоми і розглядається як патологічний стан невротичного типу [3]. У наукових вітчизняних дослідженнях цей феномен отримав назву «астенія перевтоми» [9]. Основними причинами виникнення «астенії перевтоми» наразі вважають надмірний стрес, психотравматичні переживання, надмірні фізичні навантаження, шкідливі звички тощо. Синдром «астенія перевтоми» супроводжується зниженням працездатності, дратівливістю, примхливістю, необґрунтованим песимізмом або, навпаки, надмірним оптимізмом тощо. Недопустимим вважають такий рівень втоми, коли ефективність професійної діяльності переходить нижні межі заданої норми (оцінка за критерієм надійності), або спричиняють симптоми накопичення втоми, які обумовлюють перевтому (оцінка за критерієм ціни діяльності). Тому особливості функціональних та психоемоційних станів, які викликають зміни у поведінці й діяльності вчителя, дестабілізують роботу організму, викликаючи тим самим порушення внутрішнього професійного здоров'я фахівця.

Третю за величиною *групу ризиків «Деструкції професійного самоствердження»* (факторна вага 2,28) утворили такі компоненти: F 21 – надто високі вимоги до себе або до інших (0,804); F22 – прискіпливість до себе чи з боку інших (0,670); F9 – постійне порівняння себе з іншими фахівцями за умов орієнтації на полюс найуспішніших (0,668); F20 – дуже велика відповідальність (0,581). Цей фактор біпо-

лярний і в нашій вибірці утворений за допомогою двох параметрів. Перший параметр – деструктивний перфекціонізм учителя, що виявляється в таких ознаках, як перманентне порівняння себе з колегами при орієнтації на полюс найбільш успішних («життя в режимі порівняння») та сприйняття колег як таких, що делегують високі очікування («спонукання до вдосконалення») [5, с. 82]. На емоційному рівні професійний перфекціонізм учителя, набуваючи ознак деструктивності, може супроводжуватися високою тривожністю, страхом невдачі, симптомами депресії, інтенсивним повсякденним стресом. Ризиками професійного здоров'я учителя в цьому контексті виступатимуть неадекватно завищений рівень домагань і фокусування на власних недоліках та думках про можливі професійні помилки чи невдачі. Тому прагнення вчителя до професійного ідеалу перетворюється на самокатування: розчарування від невдач призводить до депресії, зниження самооцінки; неадекватна самокритика та почуття провини породжують постійне невдоволення собою; максималізм супроводжується страхом невдачі та змушує уникати ситуацій, у яких може виявитися власна недосконалість (принцип «все або нічого»). Другий параметр – професійна відповідальність як важливе особистісне новоутворення вчителя характеризує свідоме ставлення вчителя до виконання власних професійних обов'язків. Однак надмірна професійна відповідальність учителя за певних ситуаційних умов може ставати ризиком професійного здоров'я фахівця. Зокрема, у разі високої тривожності (зазвичай це тривожність, яку витісняють, а тому мало усвідомлюють) неусвідомлене використання механізмів психологічного захисту призводить до того, що вчитель не замислюється, не аналізує проблемних ситуацій та конфліктів, які виникають у професійній діяльності, що відповідно стає причиною збільшення рівня тривожності. Оскільки система психологічних захистів виступає єдиним механізмом, який дає змогу зберігати гомеостатичну рівновагу особистості (психологічний комфорт), то це вказує на низький рівень рефлексії й індиферентні установки в структурі професійної самосвідомості вчителя [9]. Іншою формою ризику професійного здоров'я вчителя виступає поєднання надмірної професійної відповідальності вчителя та низького рівня емоційного контролю, що вказує на неспроможність педагога контролювати власні емоційні прояви та імпульсивні потяги й виражати їх у соціально допустимій, адекватній ситуації формі.

Четверта група ризиків «Демотиватори продуктивності праці» (факторна вага 1,78) об'єднала такі параметри, як: F2 – емоційне виснаження (0,651); F6 – негативна оцінка праці (0,598); F1 – монотонія (одноманітність) під час виконання професійних завдань (0,560); F5 – негативна оцінка себе як професіонала й особистості (0,523). Значення за цими параметрами вказують на те, що професійна діяльність створює для вчителя умови постійного емоційного напруження, завжди унікального, яке результатом складної взаємодії багатьох факторів і прямо пропорційно впливає на стан його професійного здоров'я. Усі компоненти, які утворили четверту групу ризиків професійного здоров'я вчителя, прямо чи опосередковано впливають на продуктивність його праці, а тому ми розглядаємо їх як своєрідні демотиватори професійної діяльності. Динаміка демотивації вчителя проходить такі етапи: 1) *легкий стрес*, втрата інтересу до професійної діяльності, розгубленість і здивування. Основна мета етапу: пошук відповідності/невідповідності між власною системою професійних переконань і прагнень та реальною професійною ситуацією; 2) *ігнорування професійної діяльності*, що провокує виникнення явного невдоволення змістом професійної діяльності та стосунків, які виявляються спочатку у вигляді невербальних реакцій; редукція професійних обов'язків – ухилення від виконання завдань, прагнення якомога менше часу витратити на виконання професійних обов'язків, почуття безсилля, демонстративна поведінка тощо. Основна мета: повернути увагу до себе як до професіонала та на причину втрати професійної мотивації; 3) *саботаж професійних обов'язків*, який супроводжується розвитком захисних реакцій на зразок створення видимості виконання професійних завдань, розвиток байдужості у професійних стосунках, виникнення словесної форми роздратування, професійні конфлікти з керівництвом і колегами. Основна мета: прагнення відродити професійну самоповагу в самому собі та активний пошук іншого місця роботи. Тому демотивація продуктивності праці вчителя супроводжується не лише зниженням професійної мотивації та набуттям негативного професійного досвіду, а й зміною професійної позиції та переосмисленні ставлення до неї.

Водночас цікавими, на нашу думку, виявилися кореляційні зв'язки між групами ризиків «руйнівні комунікації», «дестабілізаційна організація професійної діяльності» і «демотиватори продуктивної праці» (див. табл. 2).

Кореляційні зв'язки факторів

Фактори	«Руйнівні комунікації»	«Дестабілізаційна організація професійної діяльності»	«Деструкції професійного самоствердження»	«Демотиватори продуктивної праці»
«Руйнівні комунікації»	1	-0,129*	0,056	-0,097*
«Дестабілізаційна організація професійної діяльності»	-0,129*	1	0,025	-0,033
«Деструкції професійного самоствердження»	0,056	0,025	1	0,027
«Демотиватори продуктивної праці»	-0,097*	-0,033	0,027	1

Примітка: $p \leq 0,05$.

Фактор «руйнівні комунікації» має негативну кореляцію з факторами «дестабілізаційна організація професійної діяльності» ($r = -0,129^*$) та «демотиватори продуктивної праці» ($r = -0,097^*$). Кореляційний зв'язок цих факторів свідчить, що руйнівні комунікації (критика, мобінг, професійні конфлікти і негативні професійні стосунки, заздрість тощо) виступають демотиваторами та дестабілізаційними факторами в організації професійної діяльності вчителя.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Проведене опитування показало, що розуміння ризиків професійного здоров'я задає модус поведінки вчителя у ставленні до власного професійного здоров'я, є невід'ємним складником образу «Я-професіонал», його змісту і професійного самостварення. Водночас дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективою подальших наукових розвідок можуть стати три аспекти дослідження феномену професійного здоров'я вчителя: структурний, аксіогенетичний і функціональний. Структурний аспект охоплює аналіз внутрішньої будови професійного здоров'я, а також пошук психологічних механізмів його інкорпорації, інтеграції в структуру професійного самостварення особистості. Аксіогенетичний аспект передбачає вивчення аксіогенезу професійного здоров'я, відстеження його специфіки й змін на окремих стадіях

індивідуальної траєкторії професійного розвитку вчителя. Функціональний аспект вимагає встановлення місця й ролі професійного здоров'я в системі психічної регуляції професійної діяльності, професійної поведінки, ділового спілкування та професійної кар'єри вчителя.

Література

1. Грисенко Н. В. Формирование позитивных ценностей и соответствующих «сильных» свойств характера как фактор предупреждения эмоционального выгорания педагога и сохранения здоровья субъектов педагогического процесса [Электронный ресурс] / Н. В. Грисенко, Э. Л. Носенко // Клиническая и специальная психология. – 2012. – № 3. – Режим доступа : <http://psyjournals.ru/psyclin/2012/n3/55179.shtml> (дата обращения: 17.05.2015)
Grisenko N. V. Formirovanie pozitivnyh cennostej i sootvetstvujushhih «sil'nyh» svojstv haraktera kak faktor preduprezhdenija jemocional'nogo vygoranija pedagoga i sohraneniya zdorov'ja sub'ektov pedagogicheskogo processa [The formation of positive values and the corresponding “strong” character traits as a factor of the prevention of teacher’s burnout and preservation of health of the subjects of pedagogical process] [Elektronnyj resurs] / N. V. Grisenko, Je. L. Nosenko // Klinicheskaja i special'naja psihologija. – 2012. – № 3.
2. Дзюба Т. М. Комплекс методик для діагностики професійного здоров'я вчителя / Т. М. Дзюба. – Полтава : ПНПУ ім. В. Г. Короленка, 2015. – 59 с.
Dzyuba T. M. Kompleks metodyk dlya diahnostyky profesiynoho zdorov'ya vchytelya [Complex methods for the diagnosis of teacher occupational health] / T. M. Dzyuba. – Poltava : PNPu imeni V. H. Korolenka, 2015. – 59 p.
3. Дружилов С. А. Психологический террор (моббинг) на кафедре вуза как форма профессиональных деструкций [Электронный ресурс] / С. А. Дружилов // Психологические исследования. – 2011. – № 3(17). – Режим доступа : <http://psystudy.ru>
Druzhilov S. A. Psihologicheskij terror (mobbing) na kafedre vuza kak forma professional'nyh destrukcij [Psychological terror (mobbing) at the Department of the University as a form of self-destruction [Elektronnyj resurs]] / S. A. Druzhilov // Psihologicheskie issledovanija. – 2011. – № 3 (17).
4. Зайчикова Т. В. Соціально-психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів : автореф. дис. ... канд. псих. наук : спец. 19.00.05 / Зайчикова Т. В. – К., 2005. – 23 с.
Zaychykova T.V. Sotsial'no-psykholohichni determinanty syndromu «profesiynoho vyhorannya» u vchyteliv : avtoref. des. ... kand. psykhn. Nauk : 19.00.05 [Social-psychological determinants of the syndrome “professional burnout” of the teachers] / Zaychykova T. V. – Kyuiv, 2005. – 23 p.
5. Ильин Е. П. Работа и личность. Трудоголизм, перфекционизм, лень / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2011. – 224 с.
Il'in E.P. Rabota i lichnost'. Trudogolizm, perfekcionizm, len' [Work and personality. Workaholism, perfectionism, laziness] / E. P. Il'in. – SPb. : Piter, 2011. – 224 p.

6. Казин Э. М. Основы индивидуального здоровья человека: введение в общую и прикладную валеологию : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / Э. М. Казин, Н. Г. Блинова, Н. А. Литвинова. – М. : Гуманит. изд. центр «ВЛАДОС», 2000. – 192 с.
- Kazin Je. M. Osnovy individual'nogo zdorov'ja cheloveka: vvedenie v obshhiju i prikladnuju valeologiju : Ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij [Basis of individual human health: an introduction to general and applied valeology] / Je. M. Kazin, N. G. Blinova, N. A. Litvinova. – M. : Gumanit. izd. centr «VLADOS», 2000. – 192 p.
7. Карамушка Л. М. Проблема синдрому «професійного вигорання» в педагогічній діяльності в зарубіжній та вітчизняній психології / Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикова // Актуальні проблеми психології : наук. зап. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : [б. в.], 2001. – Вип. 21.
- Karamushka L. M. Problema syndromu «profesiynoho vyhorannya» v pedahohichnij diyal'nosti v zarubizhnyj ta vitchyznyanij psykholohiyi [The problem of syndrome “professional burnout” in pedagogical activity in foreign and national psychology] / L. M. Karamushka, T. V. Zaychykova // Aktual'ni problemy psykholohiyi : nauk. zap. In-tu psykholohiyi im. H. S. Kostyuka APN Ukrayiny. – K., 2001. – Vyp. 21.
8. Кригер Е. Э. Психологическое содержание и условия развивающего профессионального педагогического образования : дис. ... д-ра психол. наук / Е. Э. Кригер. – М., 2014. – 388 с.
- Kruger E. Je. Psihologicheskoe sodержanie i uslovija razvivajushhego professional'nogo pedagogicheskogo obrazovanija : dis. d-ra psihol. nauk [Psychological content and conditions of developing professional pedagogical education] / E. Je. Kriger. – M., 2014. – 388 p.
9. Митина Л. М. Психология труда и профессионального развития учителя / Л. М. Митина. – М. : Академия, 2004. – 320 с.
- Mytyna L. M. Psykholohiya truda i professyonal'noho razvitiya uchitelya [Psychology of work and professional development of teachers] / L. M. Mytyna. – M. : Akademiya, 2004. – 320 p.
10. Ольшанский В. Б. Практическая психология для учителей / В. Б. Ольшанский. – М. : Онега, 1994. – 272 с.
- Ol'shanskij V. B. Prakticheskaja psihologija dlja uchitelej [Practical psychology for teachers] / V. B. Ol'shanskij. – M. : Onega, 1994. – 272 p.
11. Орел В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии: эмпирические исследования и перспективы / В. Е. Орел // Психол. журн. – 2001. – Т. 22, № 1.
- Orel V. E. Fenomen “vygoranija” v zarubezhnoj psihologii: jempiricheskie issledovanija i perspektivy [The phenomenon of “burnout” in foreign psychology: empirical research and perspectives] / V. E. Orel // Psihologicheskij zhurnal. – 2001. – T. 22, № 1.
12. Печеркина А. А. Профессиональное здоровье учителя: проблемы и перспективы / А. А. Печеркина // Актуал. вопр. совр. психол. : м-лы междунар. науч. конф. (Челябинск, март 2011 г.). – Челябинск : Два комсомольца, 2011. – С. 82–84.

Pecherkina A. A. Professional'noe zdorovje uchitelja: problemy i perspektivy [Teacher's occupational health: problems and prospects] / A. A. Pecherkina // Aktual'nye voprosy sovremennoj psihologii : materialy mezhdunar. nauch. konf. (Cheljabinsk, mart 2011). – Cheljabinsk : Dva komsomol'ca, 2011. – P. 82–84.

13. The Satisfaction with Life Scale / E. Diener et al. // Journal of Personality Assessment. – 1985. – 49. – P. 71–75.

УДК 37.013.77

Н. С. Дмитріюк

Received March, 27, 2015

Revised, April 09, 2015

Accepted April, 13, 2015

ВПЛИВ ЕМПАТІЇ НА РОЗУМІННЯ ВИХОВАТЕЛЕМ ОСОБИСТОСТІ ДИТИНИ В ПЕРЦЕПТИВНОМУ ВИМІРІ

У статті представлено теоретичний та емпіричний аналіз впливу емпатії на розуміння вихователем особистості дошкільника в перцептивному вимірі. Проаналізовано сутність категорій «емпатія», «розуміння» «соціальна перцепція». Визначено та схарактеризовано вагому роль емпатії в професійній діяльності вихователя в роботі з дітьми дошкільного віку, підвищенні ефективності педагогічного спілкування.

Розглянуто та проаналізовано наукові погляди на проблеми розуміння (Г. С. Костюк, М. В. Савчин, І. Д. Бех). На основі аналізу наявних у літературі підходів показано, що розуміння педагогом особистості дитини включає розвиток соціально-перцептивних компонентів педагогічних здібностей вихователя. Представлено концептуальне бачення процесу розуміння як продуктивного в педагогічній діяльності, якщо він ґрунтується на знаннях вихователів про відчуття та розуміння внутрішнього світу партнера по спілкуванню й насамперед у навчанні та вихованні. Доведено, що розвинута емпатія – ключовий чинник успіху в педагогічній діяльності. Емпатія розглядається як професійно важлива якість педагога.

Проаналізовано особливості розвитку емпатії у вихователів. Визначено три рівні індивідуального прояву емпатії в педагогів.

Високий рівень емпатії характеризується досить повним вираженням здатності до співчуття іншій людині. Вихователі з високим рівнем емпатії проявляють у спілкуванні такі аспекти взаємин із дітьми, як позитивне ставлення, повага, щирість, безпосередність та конгруентність.

Для середнього рівня емпатійного розуміння вихователя характерна здатність розпізнавати настрій, почуття, адекватно реагувати на емоційне самопочуття дитини. Такі педагоги відчувають деякі труднощі адаптації до емоційного